

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БЕРДЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ГЕРАСИМЕНКО ЮЛІЯ АНДРІЇВНА

УДК 82.091-94“19/20”(4-15):94(477)](043,5)

**РЕЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ В ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПРОЗІ
КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ**

10.01.05 – порівняльне літературознавство

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Бердянськ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української та зарубіжної літератури і порівняльного літературознавства Бердянського державного педагогічного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
ХАРЛАН Ольга Дмитрівна,
Бердянський державний педагогічний університет,
завідувач кафедри української та
зарубіжної літератури і
порівняльного літературознавства.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
ГОРОДНЮК Наталія Андріївна,
Маріупольський державний університет,
доцент кафедри англійської філології;

кандидат філологічних наук, професор
ЯЦКІВ Наталія Яремівна,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»,
декан факультету іноземних мов.

Захист відбудеться «06» березня 2019 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 18.092.02 у Бердянському державному педагогічному університеті за адресою: 71112, м. Бердянськ, вул. Шмідта, 4, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Бердянського державного педагогічного університету (71112, м. Бердянськ, вул. Шмідта, 4).

Автореферат розісланий « » січня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г. О. Александрова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що нині проблема історичної та культурної пам'яті набуває все більшого значення для ідентифікації певного народу і нації загалом. Це питання неможливо вирішити без опертя на досвід минулих поколінь, а також без акумулювання історичної та культурної пам'яті народу. Одним із найбільш вдалих способів її збереження є художні твори, у яких осмислюється діяльність найвідоміших історичних діячів та руйнуються за давні стереотипи їх оцінок. Історична пам'ять – це складний соціокультурний феномен, дослідження якого є однією з найактуальніших проблем сучасності. Вона трактується як основоположний чинник становлення сучасних держав, оскільки здатна сформувати фундамент ідентичності та наділити суспільство почуттям спільної історичної долі.

Історична і культурна пам'ять є найважливішою складовою досвіду цивілізації, котра покликана накопичувати, зберігати і передавати інформацію від покоління до покоління, тому художні твори, які створювалися в результаті аналізу всього об'єму цієї інформації, – унікальні виразники колективного настрою та національної свідомості загалом.

Останнім часом поширилися твердження про принципову неможливість мати об'єктивне уявлення про минуле. Оскільки історики здебільшого не мають права виражати своє суб'єктивне ставлення до певного історичного періоду або особистості, то більш доцільним джерелом аналізу іміджу країни, що охоплює як історію, так і культурні надбання, є художні твори, у яких письменники можуть не лише описати життя іноземців, але й проаналізувати власні традиції. Авторське бачення історичних подій у художніх творах дає можливість по-новому розглянути ті чи інші етапи в житті цивілізації.

Образ України та видатних українців цікавив як істориків, так і письменників багатьох країн на всіх етапах існування держави. Кожна епоха привертала увагу своїми особливостями, неоднозначними подіями та постатями. Для того, щоб побачити цілісну картину історії України, у роботі розглядаються чотири твори, які описують різні епохи становлення держави: Київську Русь («Анна Київська» Режіни Дефорж), історичний період XVI століття, зокрема татаро-турецькі напади на українські землі («Останній сон Сулеймана» Алена Паріса), занепад Гетьманщини («Мазепа, гетьман України» Ірен Стецик) та період із XVIII століття до сьогодення («Спадок» Анни Шевченко).

Образи Анни Київської, Роксолани, Івана Мазепи і Павла Полуботка та невід'ємні від них сюжети відносимо до активних традиційних структур, оскільки вони мають власну інтерпретаційну традицію (функціонування впродовж тривалого часу в літературі та мистецтві, яке характеризується повторюваністю і змінністю), підлаштовуються під реалії реципієнтів і залишаються впізнаваними.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано в межах планової наукової теми кафедри української та зарубіжної літератури і порівняльного літературознавства Бердянського державного педагогічного університету «Поетика української літератури в контексті художньо-естетичних епох» (номер державної реєстрації 0116U008833). Тему дисертації затверджено Вченою радою Бердянського державного педагогічного університету (протокол № 3 від 24.09.2015 р.) та на засіданні бюро Наукової ради НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» (протокол № 1 від 19.05.2016 р.).

Об'єктом дослідження є романи «Анна Київська» (1989) Режіни Дефорж, «Останній сон Сулеймана» (2001) Алена Паріса, «Мазепа, гетьман України» (1992) Ірен Стецик та «Спадок» (2010) Анни Шевченко.

Предметом дослідження є особливості рецепції і трактування традиційних образів української історії в західноєвропейському літературному дискурсі.

Мета дисертації полягає у дослідженні специфіки рецепції української історії в західноєвропейській літературі та порівнянні особливостей інтерпретації видатних особистостей у романах «Анна Київська» Режіни Дефорж, «Останній сон Сулеймана» Алена Паріса, «Мазепа, гетьман України» Ірен Стецик та «Спадок» Анни Шевченко.

Досягнення мети передбачає розв'язання завдань, основними з яких є:

- визначити теоретико-методологічні засади наукового дослідження, звернувшись до аналізу проблем літературознавчої рецепції у компаративістиці;
- проаналізувати імагологічні аспекти зображення України та її представників крізь призму зарубіжної літератури протягом всього існування держави;
- простежити трансформацію традиційних образів (Анна Київська, Роксолана, Іван Мазепа, Павло Полуботок) від історичних постатей до літературних образів;
- визначити подібності та відмінності у зображенні видатних українців майстрами слова;
- схарактеризувати специфіку часопросторової організації творів;
- проаналізувати авторську репрезентацію візуальних тілесних кодів;
- порівняти романи Режіни Дефорж, Алена Паріса, Ірен Стецик та Анни Шевченко на проблемно-тематичному, образному та стильовому рівнях.

Методи дослідження. Для повноцінного аналізу особливостей рецепції української історії в західноєвропейській прозі кінця XX – початку XXI століття використано комплекс методів. Поєднання компаративного, культурно-історичного, типологічного, рецептивного та герменевтичного методів аналізу художніх творів дало можливість дослідити специфіку побутування образу України та її найяскравіших представників у художніх творах, а також виявити

причини популярності та «традиціоналізації» вищевказаних персонажів як у вітчизняній, так і у світовій літературі. За допомогою імагологічного методу проаналізовано еволюцію іміджевого етнообразу українців протягом всього існування держави, а за рахунок звернення до можливостей тілесно-міметичного методу аналізу в романах виявлено нерозривний зв'язок із тілесним началом як на біологічному, так і на антропологічному рівнях.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці вітчизняних і зарубіжних науковців, у яких найбільш ґрунтовно висвітлюються проблеми літературознавчої рецепції в компаративістиці, а також особливості інтерпретації історії та традиційного матеріалу в літературі (Р. Барта, І. Бехти, В. Будного, А. Волкова, М. Гловінського, Р. Гром'яка, Д. Дюришина, В. Жирмунського, В. Ізера, М. Ільницького, Р. Інгардена, О. Мельникової, Н. Миколайчук, Д. Наливайка, А. Нямцу, Л. Оляндер, В. Приходька, Г. Сивоконя, Г. Фоміної, М. Франчук, М. Фуко, О. Червінської, І. Шевреля, Г. Р. Яусса та ін.).

Нами було опрацьовано значну кількість наукових робіт, присвячених вивченню специфіки застосування імагологічних студій (З. Алієвої, М. Блока, В. Будного, Ж. Дельоза, О. Дубініної, М. Ільницького, Н. Кіор, С. Котової, У. Ліппмана, Дж. Лірсена, Ю. Лотмана, А. МакКлінтока, Д. Наливайка, О. Папілової, М. Швідерської та ін.), що дало можливість проаналізувати чинники, які впливають на формування уявлення про Чужу/Іншу культуру крізь призму Своєї. Також були опрацьовані доробки, що стосуються формування національного характеру українців та іміджу країни загалом (А. Байцара, К. Галушка, Я. Дашкевича, Ю. Кулаковського, О. Кульчицького, Ю. Липи, В. Липинського, В. Рибаченка, І. Тена, В. Яніва та ін.).

Поза увагою не залишилися праці, у яких досліджувалися особливості часопросторової організації художніх творів (М. Бахтіна, Р. Зобова, А. Єсіна, Г. Клочка, Н. Копистянської, В. Маркова, Е. Саїда, В. Халізева та ін.), а також семантики і функціонування людського тіла в літературі (Ю. Батлер, І. Галуцьких, Ф. Гватарі, Е. Гроша, Ж. Дельоза, Ж. Лакана, М. Мерло-Понті, Ф. Штейнбука та ін.).

Наукова новизна дослідження. Уперше здійснено аналіз особливостей рецепції і трактування української історії зарубіжними письменниками кінця ХХ – початку ХХІ століття, спираючись на дослідження функціонування традиційних образів найбільш знакових постатей українців, кожен із яких символізує певний період у становленні України як незалежної держави. Огляд стану дослідження обраної теми засвідчує, що аналізовані нами твори жодного разу не були предметом спеціальної порівняльної розвідки. У сучасному вітчизняному літературознавстві наявні короткі анотації романів, а також кілька наукових статей, автори яких аналізують твори «Останній сон Сулеймана» та «Спадок»,

проте не зачіпають питання рецепції історії України в західноєвропейській літературі взагалі.

Теоретичне значення дослідження полягає у проведенні комплексного аналізу побутування традиційних образів Анни Ярославни, Роксолани, Івана Мазепи і Павла Полуботка на інокультурному тлі, що дає можливість побачити ставлення світової спільноти до України як держави з давньою історією та до українців як повноцінного і культурно розвиненого етносу.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані у навчальних посібниках і монографіях, спрямованих на аналіз іміджу України на світових теренах. Матеріали дисертації можуть стати в нагоді вчителям-словесникам загальноосвітніх навчальних закладів різних типів при підготовці уроків позакласного читання, факультативних занять тощо.

Особистий внесок здобувача полягає в самостійному дослідженні еволюції образів Анни Ярославни, Роксолани, Івана Мазепи і Павла Полуботка від історичних до традиційних, а також найбільш уживаних сюжетів, пов'язаних із ними.

Апробація результатів дисертації. Роботу обговорено на засіданні кафедри української та зарубіжної літератури і порівняльного літературознавства Бердянського державного педагогічного університету. Основні положення дисертації було викладено в доповідях на таких конференціях, семінарах, симпозіумах: *міжнародних* («Над берегами вічної ріки»: темпоральний вимір літератури» (Бердянськ, 2015), «Художні модуси хронотопу в культурно-мистецькому дискурсі» (Мелітополь, 2016), «Мільйон історій. Поетика пригод у літературі та медіа» (Бердянськ, 2016), «Пам'ять конфліктів – конфлікти пам'яті» (Пуебла, Мексика, 2016), «Мова і соціум: етнокультурний аспект» (Бердянськ, 2016), «Perspective scientific research» (Morrisville, USA, 2017), «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» (Мюнхен, Німеччина, 2017), «Дискурси пам'яті в часи забуття» (Пуебла, Мексика, 2017), «Людина в мовному просторі: історична спадщина, проблеми, перспективи розвитку» (Бердянськ, 2018), Міжнародний науково-практичний семінар з болгарської мови, літератури, культури та історії (Бердянськ, 2018), «Троянди й виноград: феномени естетичного та прагматичного в літературі і культурі» (Бердянськ, 2018)), *всеукраїнських* («Література та історія» (Запоріжжя, 2016)).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 10 публікаціях, 5 з яких надруковано у фахових виданнях України, 1 – у закордонному періодичному виданні.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел (242 позиції). Загальний обсяг дисертації – 260 сторінок, із них 220 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У «Вступі» обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт і предмет, мету й завдання дослідження, сформульовано наукову новизну одержаних результатів, окреслено теоретико-методологічні засади та практичне значення роботи, подано інформацію про апробацію та публікації результатів дослідження.

У першому розділі дисертації **«Реконструкція історії в літературі: теоретико-методологічний аспект»** проаналізовано фактори впливу на читача, які дали можливість виокремити чотири найбільш значимі періоди у становленні України як незалежної держави та історичних персонажів, котрі стали уособленням цих етапів для світової спільноти.

У підрозділі 1.1. *«Проблема літературознавчої рецепції в компаративістиці»* проаналізовано сучасний стан вивчення літературознавчої рецепції в компаративістиці, акцентовано на розвитку сучасного західноєвропейського та вітчизняного літературознавства, і на деяких аспектах розробки цього питання американськими науковцями, оскільки останнім часом вони схилиються до теорії «глобалізації» компаративістики.

У західноєвропейських та американських літературознавчих студіях поняття «рецепція» використовується в досить широкому спектрі. Концепція літературознавчої рецепції виходить за межі однієї дисципліни і переходить у площину гуманітарного знання (Р. Барт, У. Бут, Е. Вольф, М. Гловінський, Д. Дюришин, Б. Енглер, Ф. Капп, Х. Кізель, Г. Ніггль, З. Росінська, С. Фіш, М. Фуко, С. Шнайдер та ін.). Вітчизняні науковці дотримуються принципу зближення рецептивної естетики з теорією літератури. Їхні дослідження ознаменували вихід на новий рівень літературознавчої думки, оскільки вчені приділяли значну увагу розвитку не тільки української літератури, але й інших національних літературних систем і традицій (І. Бехта, В. Будний, Р. Гром'як, Т. Денисова, М. Ільницький, Ю. Микитенко, Т. Михед, Д. Наливайко, О. Погонченкова, В. Приходько, Г. Сивокінь, Л. Оляндер, Ю. Тьопенко та ін.).

Підрозділ 1.2 *«Традиційні сюжети і образи в історичному контексті»* присвячено характеристиці особливостей функціонування і трансформації традиційних образів і сюжетів, а також еволюції деяких історичних постатей у літературні образи.

Письменники зі всього світу звертаються у своїх творчих пошуках до традиційного матеріалу, який втілює досвід людства та допомагає вирішити одвічні проблеми або потрактувати неоднозначні події в історії. У своїх інтерпретаціях письменники часто висвітлюють ті аспекти, до яких не зверталися автори протосюжетів. Звернення будь-якої літератури до культурних традицій

інших народів дає змогу не тільки краще зрозуміти їхню своєрідність, але й поглибити та збагатити свою національну духовність.

Спираючись на концепції трактування появи та функціонування традиційного матеріалу в літературі А. Волкова, О. Веселовського, Р. Гром'яка, В. Жирмунського, О. Кіт, Є. Мелетинського, А. Нямцу, Г. Фоміної, М. Франчук, О. Червінської, О. Шевчук та ін., відносимо Анну Київську, Роксолану, Івана Мазепу і Павла Полуботка до традиційних образів, що зображують українських історичних діячів, оскільки вони мають власну інтерпретаційну традицію (функціонування впродовж тривалого часу, яке характеризується повторюваністю і змінністю), маркованість і впізнаваність. Образи гетьмана Івана Мазепи та Роксолани набули серед них більшого поширення. Відповідно образи Анни Київської та Павла Полуботка менше розроблялися письменниками, але також є знаковими для рецепції історії українського народу.

Використання традиційних сюжетів і образів іноземними митцями дає можливість познайомитися читачеві з іншою культурою, порівняти її зі своєю, що, в свою чергу, допомагає реципієнтові відчувати власну ідентичність, акцентуючи на культурних характеристиках, притаманних саме його нації. Образи Анни Київської, Роксолани, Івана Мазепи і Павла Полуботка вважаємо інтернаціональними. Вони відігравали вагомий роль у суспільному житті не тільки України, але й значної частини світових держав. Ще за життя їхні імена були відомі не тільки українським літераторам, а й світовим, що з погляду імагології є більш корисними для аналізу Чужої культури.

У підрозділі 1.3 *«Імагологічні студії та специфіка їх застосування в історичній прозі»* наголошується на тому, що рецепція України зарубіжними письменниками має досить широке поле для дослідження культурних взаємин між різними національностями.

Аналізуючи праці зарубіжних (В. Вундта, Г. Дізерінка, Дж. Лірсена, Д.-А. Пажо та ін.) і вітчизняних науковців (В. Будного, М. Ільницького, О. Кульчицького, В. Липинського, Д. Наливайка, М. Шлемкевича та ін.), дійшли висновку, що літературна імагологія взаємодіє з різними дисциплінами. Її безпосередній предмет – образи інших народів та іноземців, які створюються в певній національній свідомості; за своєю структурою вони є інтегрованими образами, специфічними етно- й соціокультурними дискурсами, що відзначаються значною сталістю, але не лишаються незмінними. Імагологія поєднує в собі філологічні та культурологічні аспекти образів Чужого та Іншого в художній літературі. Ця наука дає можливість проаналізувати діалог культур під час порівняння національних літератур та виявити багатство і неповторність кожної з них.

Образ України в творах західноєвропейських письменників ми проаналізували з позицій іміджелогії, художньої, потестарної та історичної

імагології, що дало можливість у повному обсязі оцінити імідж України у світовому літературному та культурному просторі.

Другий розділ роботи **«Образні моделі української історії у творах зарубіжних письменників про Україну»** сфокусовано на аналізі загальнокультурної та конкретно-історичної інтерпретації образів Анни Київської, Роксолани, Івана Мазепи і Павла Полуботка.

У підрозділі 2.1 *«Переосмислення історичних персонажів у романах»* доведено, що вищезазначені образи є значно ширшими за сюжети. Виділені найбільш розповсюджені теми, які пов'язані з **Анною Ярославною**: 1) Анна Ярославна – унікальна королева на троні Франції; 2) романтична історія Анни та Рауля де Крепі; 3) повернення королеви Анни на Батьківщину; 4) кохання Анни та русича; **Роксоланою**: 1) трагічна доля жінки в полоні; 2) Роксолана – патріотка; 3) жага Роксолани до влади; **Іваном Мазеною**: 1) молоді роки майбутнього гетьмана-ловеласа; 2) кохання Мазепи та його похресниці; 3) політична діяльність гетьмана та «зрада»; **Павлом Полуботком**: 1) Павло Полуботок – патріот-мученик; 2) таємниця скарбів гетьмана.

Виявлено, що образи визначних українців стали традиційними завдяки своїй семантиці, котра зробила їх утіленням певних чеснот українського народу та найяскравішими представниками «своїх» періодів в історії України. Традиційне загальнокультурне сприйняття образів Анни Ярославни, Роксолани, Івана Мазепи і Павла Полуботка піддаються переосмисленню, що сприймається як апокрифізація традиційних структур. На сьогодні ми не сприймаємо Івана Мазепу як молодого Дон Жуана, Роксолана вже не просто дівчина-бранка, Анна Ярославна – це не тільки королева Франції, а Павло Полуботок – володар великого капіталу. Ці образи перейшли з площини Чужого через Інше у Своє для всього світового літературного процесу. Образ Анни уособлює в собі мудрість і непорочність, Роксолана – розум і далекоглядність, Іван Мазепа – мудрість і патріотизм, Павло Полуботок – жертвовність та розсудливість.

Підрозділ 2.2 *«Особливості часопросторової організації творів»* присвячений аналізу семантики найбільш знакових часових та просторових площин, наявних у романах. Виявлено, що хронотоп відіграє в творах «Анна Київська», «Останній сон Сулеймана», «Мазепа, гетьман України» і «Спадок» образотворче значення, оскільки всі сюжетні події конкретизуються, а час набуває чуттєво-наочного характеру. Також часопростір виконує функцію відправної точки у розгортанні сюжетних сцен, за допомогою яких читач творить у своїй уяві певний образ.

У романі «Анна Київська» Р. Дефорж виразно окреслюється символічне просторове протиставлення «Київська Русь» – «Франція», яке в широкому розумінні можна трактувати як протиставлення Своє – Чуже, а пізніше – Своє –

Інше. Авторка створює цілісну картину дійсності з усіма її гострими суспільними, моральними, ідеологічними суперечностями і конфліктами.

А. Паріс змальовує у романі «Останній сон Сулеймана» дві просторові площини: «Європа» та «Османська імперія», котрі ворогують між собою. Сюжет твору включає в себе три найбільш знакові хронотопи, які символізують три життєві дороги: 1) шлях Насті Лісовської від доньки священика до Роксолани, дружини та порадиці султана Сулеймана Пишного; 2) просування Ібрагіма від сина простого рибалки-грека до Великого Візира і найкращого товариша султана Сулеймана; 3) сходження Сулеймана Пишного на трон Османської імперії та закріплення влади у його руках. Всі ці хронотопи, котрі функціонують на фоні постійних міжусобиць та протистояння Європи і Османської імперії, тісно пов'язані між собою, доповнюють та пояснюють один одного. Автор постійно спонукає своїх героїв до світоглядної еволюції та веде їх своєрідними пороговими стадіями.

І. Стецик використала у романі «Мазепа, гетьман України» декілька часових площин, проте найбільш знаковими є доба Київської Русі, дитинство і юність Івана Мазепи та спроба відходу гетьмана від царя Петра І. Кожна площина функціонує нерозривно з певним простором, котрий є символічним та доповнює цілісний образ. Авторка за допомогою часових площин акцентує на минулій величчї України, яку хотів відродити гетьман, та довгому шляху до здійснення бажаного.

У романі «Спадок» одночасно функціонують декілька часових площин (1748 рік – подорож Софії; 1922 рік – визнання уряду Української Народної Республіки поза законом; 1937–1962 рр. – переслідування та допити нащадків гетьмана Полуботка), які доповнюють та пояснюють основну часову площину – 2001 рік, де діють головні персонажі роману: Кейт, Андрій, Тарас і «скарб». Незважаючи на хронологію, XVIII століття не є відправною точкою у творі, оскільки А. Шевченко робить акцент саме на подіях XXI століття.

У підрозділі 2.3 *«Семантика тілесності в історичних романах: мікротопоси і кореляти»* проаналізовано смислове навантаження фізичного тіла персонажів романів та виявлено варіанти мінливості їх індивідуального тілесного вираження. Визначальною для цієї частини дослідження стала теорія тілесно-міметичних мікротопосів Ф. Штейнбука.

Яскравим прикладом функціонування тілесних мікротопосів вважаємо роман Р. Дефорж «Анна Київська», у якому авторка досить часто вдається до відвертих описів. Найбільшої символічності набуває тіло Анни Ярославни. Письменниця описує життя королеви Анни за допомогою протиставлення корелятів «біль», «страждання» – «свобода», «сексуальність», «насолада».

Тіло Роксолани у романі А. Паріса «Останній сон Сулеймана» також має власну семантику. У творі яскраво виражені кореляти «сексуальності», «спокуси»

та «бажання», які постійно супроводжують Хюррем Султан на шляху до влади, проте нерідко автор вдається до використання корелятивів «ідентичності» та «мислення», що в подальшому проявляться в житті Роксолани. Щодо мікротопосів «болю» і «страждання», то вони простежуються лише на початку твору, супроводжуючи дівчину на шляху з Рогатина до її першого господаря, в подальшому автор згадуватиме їх лише частково.

А. Паріс, як і Р. Дефорж, зображує життя Роксолани, використовуючи мікротопоси «болю», «страждання», «залежності», «свободи», «сексуальності» і «насолоди», проте зовсім у іншому розумінні. Анна все життя страждала і зазнала втіхи лише будучи в поважному віці, а Роксолана за допомогою спокусливості отримала свободу і насолоду життям.

Р. Дефорж і А. Паріс змальовують гарні молоді жіночі та чоловічі тіла, котрі привертали погляди людей, завойовували серця і наділяли своїх господарів владою. Проте тіло не завжди є відображенням духовності людини. Прикладом цього є роман І. Стечик «Мазепа, гетьман України», де авторка зображує вже старого гетьмана Івана Мазепу, який своїм незламним духом та ентузіазмом зміг закохати в себе молоду Марію Кочубей. Авторка протиставляє у творі тілесні мікротопоси «мислення» і «бажання» з боку гетьмана мікротопосам «спокуси» і «сексуальності» з боку Марії, які функціонують на фоні мікротопосів «ідентичності» та «відсутності».

Найбільшої символічності у романі «Спадок» А. Шевченко набуває тіло Тараса. Авторка робить його постійними супутниками корелятивів «бажання», але не тілесного, а суто кар'єрного, «болю», «страждання», «мислення» та «ідентичності». В творі взагалі відсутні мікротопоси «спокуси», «сексуальності», «насолоди» і «втіхи», що підкреслює бажання письменниці зобразити людину, яка взагалі не отримує від життя ніякої насолоди.

Третій розділ дисертації **«Імагологічні питання зарубіжної романістики на історичну тематику»** дає уявлення про імагологічні аспекти зображення України та її представників з погляду зарубіжних письменників та істориків протягом всього існування держави.

У підрозділі 3.1 *«Україна як образ і міф у історичній прозі»* доведено, що образ українців потрібно аналізувати з урахуванням тих суспільно-історичних чинників, які впливали на суспільство протягом його існування, оскільки він формувався впродовж усього етногенезу українського народу. Спираючись на теорію В. Рибаченка про багатокомпонентність іміджу країни, досліджено природно-географічне положення України, історію, політико-територіальну організацію публічної влади і уряд, особливості національного характеру українців, економіку, культуру і духовність, у результаті чого виявлено, що Україна завжди була впізнаваною в Європі, проте часто її асоціювали або плутали

із Росією, вважаючи останню наступницею Київської Русі, але кінець XX і початок XXI століття ознаменувався новими поглядами на Україну.

Міфи і стереотипи щодо України формувалися протягом довгого періоду часу, саме тому їх так важко викорінити. На кожному етапі становлення держави про неї складалося певне уявлення, яке сприймалося світовим суспільством. Потрібно розрізняти «національний міф» та «іноземний міф», оскільки у першому випадку нація аналізує сама себе, щодо другого різновиду, то певний етнос характеризується з погляду людей, котрі є лише споглядачами.

Україна, як і будь-яка інша держава, має свої міфи, знакові події та героїв, легенди про яких передаються з покоління в покоління. Проте нерідко міф може втілюватися в окрему особистість, яка перетворюється на символ національного міфу. Звичайно, українці мають досить багато таких образів-символів, проте не всі вони відомі світові, а часто думки наших співвітчизників та іноземців не збігаються, та якщо постаті дійсно втілюють національний міф та ідею, про які знає весь світ, то до їхніх особистостей будуть звертатися під час дослідження того чи іншого етносу. До такої категорії образів належать Анна Ярославна, Роксолана, Іван Мазепа і Павло Полуботок. Кожен із них уособлює власний національний міф: Анна – могутність та процвітання Київської Русі, Роксолана – розум і жіночність української жінки, Іван Мазепа – символ державця та жагу до незалежності, Павло Полуботок – боротьбу проти «зла» і жертвність заради свободи народу.

У підрозділі 3.2 *«Історичні події в художніх творах: імагологічний аспект авторських візій»* йдеться про інтерпретацію образу Іншого / Чужого через призму власної культури.

У романах «Анна Київська», «Останній сон Сулеймана», «Мазепа, гетьман України», «Спадок» виявлено декілька корелятивних пар міжнаціональних стосунків: українці і французи, українці і османи, українці і росіяни, українці і шведи, і, звичайно, не можна не брати до уваги авторську позицію, оскільки письменники є головними нараторами імагологічного дискурсу.

Імагологічний літературний образ перебуває на межі культурологічних, ідеологічних, політичних або навіть генетичних проблем, але його не можна вважати ідеальним відображенням Іншого/Чужого, оскільки його створював автор, котрий має власні культурні та ментальні характеристики. Розглядаючи корелятивну пару міжнаціональних стосунків українці – французи, яку зобразила Р. Дефорж у романі «Анна Київська», виявлено, що авторка протиставляє дві культури як діаметрально різні. В основі твору лежить ідея союзу між Францією, уособленням якої є Генріх I, та могутньою Київською Руссю, яку представляє Анна Ярославна.

У романі «Останній сон Сулеймана» османи виступають народом-агресором для українців, проте не можна забувати, що в той час усі європейські країни потерпали від Османської імперії. На відміну від Анни Київської, Роксолана

повністю прийняла культуру Османської імперії, для неї вона перетворилася навіть не на Іншу, а на Свою, витіснивши при цьому українські традиції, які жінці вже були більше не потрібні. У творі немає жодної згадки про те, що після приходу українки в гарем хтось називав її Анастасією, це свідчить про повну асиміляцію. Для Роксолани Сулейман не був Чужим, хоча турки завжди сприймалися українцями як загарбники, а також носії Чужої, протилежної християнству віри («бусурмени»).

Корелятивна пара українці – росіяни представлена в двох творах, проте в різних аспектах. У романі І. Стецик «Мазепа, гетьман України» росіяни виступають агресорами, котрі повністю контролюють життя українського народу. А. Шевченко у романі «Спадок» зображує їх постагресорами, проте українці деякою мірою виглядають як їхні підлеглі.

І. Стецик у романі «Мазепа, гетьман України» яскраво продемонструвала невизнання російською владою (Петром І) будь-яких проявів самоідентичності українського народу. Зовсім інше ставлення до України та її народу в особі гетьмана Івана Мазепи ми спостерігаємо з боку шведського короля Карла XII. Проаналізувавши корелятивну пару відносин українці – шведи, можна відзначити, що це два рівні народи, образ яких уособлюють два правителі. Отже, корелятивна пара українці – шведи, яку можна розцінювати як українці – європейці, представлена І. Стецик у романі, свідчить про стосунки двох союзників, котрі не переживали за долю один одного, а намагалися досягти своєї мети, проте вони не зазіхали на Чужі володіння.

Корелятивна пара українці – росіяни в романі А. Шевченко «Спадок» дещо відрізняється від представленої в творі «Мазепа, гетьман України». Авторка змальовує стосунки між Росією (постагресором) та Україною (підлеглим «у минулому»), акцентуючи на руйнуванні стереотипу щодо Іншого на особистому і національному рівнях.

У **«Висновках»** зазначається, що проблема літературознавчої рецепції в компаративістиці не втрачає своєї актуальності, оскільки неможливо повністю осягнути задум автора і розтлумачити твір без досконалого аналізу попередніх праць із цієї теми. Будь-який художній текст можна прочитати та інтерпретувати по-різному залежно від реципієнта, який має власний світогляд, та від історичного періоду, коли безпосередньо сприймається текст і коли він був створений. Задум автора не завжди може співпадати з тлумаченням читача, оскільки дуже важливим чинником під час рецепції та інтерпретації твору є аудиторія, для якої цей текст був написаний.

Аналіз рецепції української історії в західноєвропейській прозі кінця ХХ – початку ХХІ століття дозволяє зробити висновок, що для світової спільноти Україна ніколи не була невідомою державою, вона завжди викликала інтерес як у письменників, так і у політиків та науковців. Кожен знаковий період в її існуванні

як держави можна пов'язати з певним історичним персонажем, котрий мимоволі став символом своєї епохи. Зарубіжні письменники в своїх творах найчастіше звертаються до образів Анни Київської, доньки князя Ярослава Мудрого, Роксолани, дружини Сулеймана Пишного, Івана Мазепи, гетьмана України, та Павла Полуботка, відомого полковника і скарбничого.

Досліджуючи побутування образу Анни Ярославни в художній літературі, ми виявили, що найчастіше з нею пов'язаний сюжет про переїзд до Франції та шлюб з Генріхом I. Проаналізувавши роман Р. Дефорж «Анна Київська», ми встановили, що авторка прагнула змалювати велич Київської Русі, обравши для цього доньку князя Ярослава Мудрого Анну, яка стала уособленням усіх чеснот спадкоємиці київського престолу. Р. Дефорж наголошує, що Київська Русь була однією із наймогутніших держав свого часу, з якою намагалися укласти союз більшість правлячих родин Європи. Авторка порівнює у творі французьку та слов'янську культури, утворюючи протистояння Своє – Чуже – Інше, що дало можливість іноземному читачеві виявити не лише відмінності між двома культурами, але й побачити позитивні сторони й переваги Іншої / Чужої.

Проаналізувавши твори, які відносяться до трьох канонів інтерпретації образу Роксолани у світовій художній літературі (західноєвропейського, українського і турецького), вважаємо, що найбільш розповсюдженим серед них є саме західноєвропейський. Проте аналіз роману А. Паріса «Останній сон Сулеймана» довів, що автор вдало синтезував риси всіх трьох канонів змалювання традиційного образу Роксолани, надаючи перевагу турецькій традиції. Письменник змальовує просту неосвічену дівчину із Рогатина, яка за допомогою бажання і власної кмітливості досягла нечуваних висот. У такий спосіб А. Паріс намагався продемонструвати, що за більш сприятливих умов український народ міг би досягти як економічної, так і культурної рівноваги. На прикладі Роксолани ми побачили потенціал, прихований в українцях, який через постійні утиски, не може бути виявлений та використаний у повному обсязі.

Образ Івана Мазепи є складником різних сюжетів, найпопулярніші з яких: молоді роки гетьмана, його стосунки з Мотрею та політична діяльність. Виділяють три літературні традиції інтерпретації образу гетьмана: російську, західну та українську. Аналіз творів, присвячених Іванові Мазепі, показав, що російська традиція більше тяжіє до негативу, оскільки російські автори зображували його як зрадника. Щодо західної традиції інтерпретації образу Івана Мазепи, то на початку XIX століття більш популярний був образ Мазепи-романтика, проте пізніше образ гетьмана-патріота витіснив попередній. Представники української традиції змалювання образу гетьмана надають перевагу Мазепі-державнику, котрий бореться за незалежність України, але досить часто цей сюжет поєднується із зображенням стосунків Івана Мазепи і Мотрі Кочубеївни. Такі сюжети набули популярності після смерті гетьмана, а за його життя українські письменники

писали переважно вірші та панегірики, у котрих прославляли керманича Гетьманщини.

Бельгійська письменниця І. Стечик поєднала в творі всі три традиції змалювання гетьмана, подаючи події в хронологічному порядку: перед читачем постає молодий Іван-романтик, Мазепа-гетьман і Мазепа-«зрадник», проте відчувається неприкрита симпатія письменниці до гетьмана, якого вона вважає наступником київських князів, котрий зможе відродити міць і славу Київської Русі, період існування якої письменниця вважає найбільшим розквітом України.

«Спадок» А. Шевченко дещо відрізняється від попередніх творів, оскільки авторка використала багато часових площин і періодів в українській історії, проте весь сюжет обертається навколо Павла Полуботка і його таємничого «скарбу». А. Шевченко гармонійно поєднала обидва традиційні сюжети, де образ полковника Полуботка, незважаючи на побіжні згадування, постійно виринає в читацькій уяві. Письменниця показала, як на кожному етапі наближення України до незалежності їй заважали, оскільки це було не вигідно Російській імперії, потім СРСР і, нарешті, Росії.

У творах «Анна Київська», «Останній сон Сулеймана», «Мазепа, гетьман України» і «Спадок» образ України розкривається не лише за допомогою зображення традиційних образів. Значну увагу автори звертають на розробку часопросторової організації, що дало можливість визначити найбільш знакові часові та просторові площини для історії становлення України з погляду світової спільноти.

У романах простежується нерозривний зв'язок із тілесним началом як на біологічному, так і на антропологічному рівнях. Автори за допомогою тілесних мікротопосів «болю», «страждання», «відсутності», «бажання», «насолоди», «спокусливості», «мислення», «свободи» та «ідентичності», які проявляються в різних аспектах, розкривають найпотаємніші виміри буття головних героїв.

Імідж України через призму сприйняття світової спільноти формувався протягом усього її існування як самостійної держави, так і як частини інших країн. Оскільки образ держави має власну структуру, ми проаналізували найважливіші її структурні елементи, які формують цілісний імідж (природно-географічне положення України, історію, політико-територіальну організацію публічної влади і уряд, особливості національного характеру українців, економіку, культуру і духовність) з погляду представників французької культури (Р. Дефорж, А. Паріс), бельгійської (І. Стечик) та британської (А. Шевченко).

Окреслено періоди існування України як самостійної держави та зміни в сприйманні її сусідніми країнами. На початку свого існування Україна була відома світові під назвою Київська Русь, яка славилася міццю не тільки в економічній сфері, але й в освітній, культурній та ін. Цей період зображують відразу два автори – Р. Дефорж та І. Стечик, проте остання лише згадує про ті часи, вказуючи

на тогочасну могутність країни. Наступним знаковим етапом в існуванні України як держави є період турецько-татарських набігів, коли держава зазнала найбільшого занепаду в своїй історії: її територія була розділена між кількома державами, економіка і культура були на досить низькому рівні, а тогочасні світові лідери не відділяли Україну від тих держав, до яких вона належала. У цей період український народ, перебуваючи між двома ворогуючими таборами – Сходом і Заходом, почав частково втрачати свою ідентичність. У романі «Останній сон Сулеймана» А. Паріс лише частково згадує Україну, описуючи Рогатин і прилеглі землі. Автору вдалося схарактеризувати тогочасне становище українців у суспільстві та на прикладі Роксолани показати потенціал українського народу.

Ситуація в Україні покращилася за правління Івана Мазепи, котрий був очільником Гетьманщини протягом 22 років. Цей період в історії існування України значно покращив її імідж, що простежується в романі І. Стецик «Мазепа, гетьман України», де авторка наголошує на тому, що на території Російської імперії Україна була відома як Малоросія, проте для іншої частини світу вона була Україною-Гетьманщиною, а Іван Мазепа – князем. Не менш важливим періодом в існуванні України є вихід зі складу СРСР та проголошення незалежності, висвітлений у романі «Спадок» А. Шевченко, де авторка звертає увагу на найголовніших етапах у становленні незалежної держави. Отже, Р. Дефорж та І. Стецик указують на Україну як повноправну спадкоємицю Київської Русі, А. Паріс – на українське походження Роксолани, а А. Шевченко акцентує на покращенні становища України після виходу з СРСР.

Рецепція української історії в романах «Анна Київська», «Останній сон Сулеймана», «Мазепа, гетьман України» і «Спадок» охоплює велику кількість чинників, що впливали на творення іміджу України закордоном. Однак автори творів виділяють народ як найважливіший фактор, втілюючи в образах Анни Ярославни, Роксолани, Івана Мазепи і Павла Полуботка, які мають алегоричний характер і уособлюють у собі образ України в різні періоди свого існування, власне бачення українців. У зіставному аспекті Р. Дефорж, А. Паріс, І. Стецик і А. Шевченко описують у романах культурні взаємини між різними національностями, виділяючи їх позитивні та негативні сторони.

Основні результати дослідження викладені в публікаціях:

1. Нехайчук Ю. А. Еволюція поглядів на роль видатних особистостей в історичному процесі. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки*. Бердянськ, 2015. Вип. VII. С. 204–213.
2. Нехайчук Ю. А. Образ українського правителя очима зарубіжних письменників (на матеріалі роману «Мазепа, гетьман України» Ірен Стецик).

Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». Дніпропетровськ, 2016. № 2 (12). С. 74–78.

3. Герасименко Ю. А. Образ Київської Русі в романі Режіни Дефорж «Анна Київська». *Південний архів. Філологічні науки.* Херсон, 2017. № 70. С. 135–138.
4. Герасименко Ю. А. Особливості інтерпретації образу Павла Полуботка в романі «Спадок» Анни Шевченко. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки.* Бердянськ, 2017. Вип. XIV. С. 155–162.
5. Герасименко Ю. А. Традиція змалювання образу Роксолани та його переосмислення в романі Алена Паріса «Останній сон Сулеймана». *Spheres of Culture.* Lublin, 2017. Vol. XVI. P. 376–383.
6. Герасименко Ю. А. Часопросторова організація роману «Мазепа, гетьман України» Ірен Стецик. *Наукові записки. Філологічні науки (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя).* Ніжин, 2017. Кн. 2. С. 91–97.

Додаткові публікації:

7. Нехайчук Ю. А. Конструювання історичної пам'яті у творах зарубіжних письменників про Україну (на матеріалі роману Режіни Дефорж «Анна Київська»). *«Над берегами вічної ріки»: темпоральний вимір літератури :* матеріали міжнар. наук. конф., м. Бердянськ, 24–25 верес. 2015 р. Бердянськ, 2015. С. 112–114.
8. Нехайчук Ю. А. Пригоди мисливців за скарбами Полуботка (на матеріалі роману «Спадок» Анни Шевченко). *Мільйон історій. Поетика пригод у літературі та медіа :* зб. наук. матеріалів конф., м. Бердянськ, 22–23 верес. 2016 р. Бердянськ, 2016. С. 116–117.
9. Nekhaichuk Y. The Image of Ukrainian Ruler in the Novel “Mazeppa, Hetman of Ukraine” Irene Stetsyk. *Perspective scientific research : proceedings of IV International scientific conference,* Morrisville, 30 Mar 2017. Morrisville, 2017. P. 114–117.
10. Герасименко Ю. А. Тілесні коди в романі Р. Дефорж «Анна Київська». *Троянди й виноград: феномени естетичного і прагматичного в літературі та культурі :* зб. наук. матеріалів конференції, м. Бердянськ, 27–28 верес. 2018 р. Бердянськ, 2018. С. 40–42.

АНОТАЦІЯ

Герасименко Ю. А. Рецепція української історії в західноєвропейській прозі кінця ХХ – початку ХХІ століття. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.05 – порівняльне літературознавство. – Бердянський

державний педагогічний університет Міністерства освіти і науки України. – Бердянськ, 2018.

Дисертація є першим комплексним аналізом рецепції української історії в західноєвропейській прозі кінця XX – початку XXI століття, який дав можливість виокремити чотири найбільш значимі періоди у становленні України як незалежної держави та історичних персонажів, котрі стали уособленням цих етапів для світової спільноти. Образи Анни Київської, Роксолани, Івана Мазепи і Павла Полуботка та невід’ємні від них сюжети віднесено до активних традиційних структур, які постійно функціонують у вітчизняній і світовій літературі та мистецтві, доповнюючись реаліями реципієнтів, але залишаються впізнаваними для читачів. Виявлено та проаналізовано фактори, які впливали на творення іміджу України з погляду представників західноєвропейської літератури (природно-географічне положення України, історія, політико-територіальна організація публічної влади і уряд, особливості національного характеру українців, економіка, культура і духовність).

Ключові слова: рецепція, традиційні сюжети і образи, імагологія, імідж, часопростір, тілесні коди, історична особистість.

АННОТАЦИЯ

Герасименко Ю. А. Рецепция украинской истории в западноевропейской прозе конца XX – начала XXI века. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.05 – сравнительное литературоведение. – Бердянский государственный педагогический университет Министерства образования и науки Украины. – Бердянск, 2018.

Диссертация является первым комплексным анализом рецепции украинской истории в западноевропейской прозе конца XX – начала XXI века, который позволил выделить четыре наиболее значимые периоды в становлении Украины как независимого государства и исторических персонажей, которые стали олицетворением этих этапов для мирового сообщества. Образы Анны Киевской, Роксоланы, Ивана Мазепы и Павла Полуботка и неотъемлемые от них сюжеты отнесено к активным традиционным структурам, которые постоянно функционируют в отечественной и мировой литературе и искусстве, дополняясь реаліями реципиентов, но остаются узнаваемыми для читателей. Вывявлены и проанализированы факторы, которые влияли на создание имиджа Украины с точки зрения представителей западноевропейской литературы (природно-географическое положение Украины, история, политико-территориальная организация публичной власти и правительство, особенности национального характера украинцев, экономика, культура и духовность).

Ключевые слова: рецепция, традиционные сюжеты и образы, имагология, имидж, хронотоп, телесные коды, историческая личность.

SUMMARY

Y. Herasymenko. Reception of Ukrainian history in Western European prose at the end of the XX – beginning of the XXI century. – Manuscript.

A thesis submitted for the degree of Candidate of Philological Sciences. Speciality 10.01.05 – Comparative Literary Studies. – Berdyansk State Pedagogical University, Ministry of Science and Education of Ukraine. – Berdyansk, 2018.

This research is the first attempt to investigate the reception of Ukrainian history in Western European prose at the end of the XX – beginning of the XXI century, which gave the opportunity to distinguish the four most significant periods in the establishment of Ukraine as an independent state and historical characters, which became the embodiment of these stages for the world community.

There were conducted a comprehensive comparative analysis of the novels “Anne of Kiev” by Regina Deforge, “The Last Suleyman’s Dream” by Alain Paris, “Mazepa, hetman of Ukraine” by Irene Stetsyk and “Bequest” by Anna Shevchenko, which based on the study of the functioning of the traditional images of the most iconic figures of Ukrainians. The factors that influenced on the creation of Ukraine’s image from the standpoint of representatives of Western European literature were identified and analyzed (natural and geographical position of Ukraine, history, political and territorial organization of public authorities and government, peculiarities of the national character of Ukrainians, economics, culture and spirituality).

Images of Anna Yaroslavna, Roksolana, Ivan Mazepa and Pavlo Polubotok and the inseparable subjects of them are related to active traditional structures. They constantly function in domestic and world literature and art, supplemented by the realities of the recipients, but remain recognizable to readers. Responding to constant reflection, the above-mentioned images grew into more global and signifiers not only for Ukraine but also for the whole world, transforming from the Other / Alien into Self.

The image of Anna Yaroslavna is much broader than the plot. The dissertation highlights the most widespread themes used by writers: 1) Anna Yaroslavna is a unique Queen on the throne of France; 2) the romantic story of Anne and Raoul de Crepe; 3) Queen Anna’s return to her homeland; 4) love between Anna and a Slavic man. It was discovered that the plot associated with the move to France and the marriage with Henry I prevail over others.

R. Deforge contrasts the French and Slavic cultures, forming a confrontation of Self – Alien – Other, which enables the foreign reader to discern the differences between the two cultures and see the positive sides and the advantages of the Other / Alien in the novel. Anna is the embodiment of all virtues of the heir to the throne of Kiev, and Henry I represents the quality of the French monarch.

Among the three canons of interpreting the Roksolana's image in literature (Western European, Ukrainian and Turkish), Western Europe is the most widespread. In the novel "The Last Suleyman's Dream" A. Paris synthesized the features of all three canons, giving preference to the Turkish tradition, but Roksolana in the work is a vivid example of the intelligence, vision and potential of the Ukrainian people, which could not be disclosed sufficiently through persistent oppression.

The image of Ivan Mazepa is a component of various stories, but the most popular of them are the young Hetman's days, his relationship with Motria and political activity. There are three literary traditions of interpreting the image of Hetman Ivan Mazepa: Russian, Western and Ukrainian. I. Stetsyk combines all three traditions of depicting the Hetman, presenting events in a chronological order: from Mazepa-romanticist to Mazepa-"traitor".

The image of Pavlo Polubotok is also much wider than the plot. The most common themes are the secret of the Hetman's treasure and his confrontation with the Russian King. A. Shevchenko harmoniously united both traditional plots, where the Pavlo Polubotok's image constantly appears in the imagination of the reader, despite the uncommon mention.

There are many national and foreign myths and stereotypes about Ukraine and the Ukrainians, which were formed during a long period of the formation of the state, therefore it is difficult to eradicate them. Anna Yaroslavna, Roksolana, Ivan Mazepa and Pavlo Polubotok belong to the category of images that have become symbols known throughout the world, embodying their own national myth: Anna is the power and prosperity of Kievan Rus, Roksolana is the mind and femininity of a Ukrainian woman, Ivan Mazepa is a symbol of a sovereign and a thirst for independence, Pavlo Polubotok is a struggle against "evil" and sacrifice for the sake of freedom of the people.

Key words: reception, traditional plots and images, imagogy, image, time space, body codes, historical personality.

Підписано до друку 17.12.2018. Формат 60х90/16
Папір друкарський. Друк – оперативний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Зам. № 158/1

Видавець
ТОВ “Видавничий будинок
Мелітопольської міської друкарні”
72312, м. Мелітополь, вул. К. Маркса, 21
тел. 096-17-08-274

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виробників
і розповсюджувачів видавничої продукції
від 26.09.2003 р., серія ДК №1509

Надруковано ПП Скребейко П.В.